

Фабриката за метални изделия „Турмус“ в условията на търговска блокада и военновременно законодателство

The Turmus Metal Products Factory under Trade Blockade and Wartime Legislation

Йорданка КРИВОШИЕВА
Yordanka KRIVOSHIEVA

DOI: 10.61836/DVFR2768

Received: 28.09.2025
Available online: 21.11.2025

Abstract: *The study presents an atypical production for the country, which began in 1930. The aim is to show how it reacted to the major political and economic upheavals during the war period 1939–1945. The Turmus factory in Plovdiv satisfied a need on the domestic market for all kinds of tableware – forks, spoons, knives, spatulas. Although it did not have a significant impact on the formation of the country's trade balance, the enterprise gave a new vision to the metal industry in the country. Production was carried out on the basis of imported raw materials. The introduction of restrictions in import-export trade had a generally unfavorable effect – it reduced the variety of items, narrowed the wide circle of debtors and creditors. Since the beginning of 1943, the self-financing and self-crediting of the factory prevented the complete cessation of the production process, but the total turnover fell tenfold. The study shows the advantages and disadvantages of state regulation in the industry in wartime.*

Keywords: *metal industry, factory, production, import-export trade, laws*

JEL: *N14, N84, N94*

През първите четири десетилетия на XX в. металната индустрия в България се намира на твърде ниско равнище от своето развитие. Предприятията от този бранш са специализирани най-вече в производството на болтове и гайки, по-рядко на печки, железни кревати, метални части за чадъри. На този фон през 30-те години на XX в. пловдивската фабрика „Турмус“ се заема със съвсем ново производство и уверено се доказва с разнообразието и качеството на всякакви видове трапезни прибори, а също и части за осветителни тела, рамки за огледала, железни скари. Преди това те са предмет на вносна търговия.

Предпоставка за съществуването на предприятия за метални изделия са минната и химическата индустрия, по отношение на които страната стои на едно

от последните места в света. Минната индустрия се съсредоточава главно във въгледобива. Чугун и стомана изобщо не се произвеждат, а само се претопяват в малки количества стари метали, което забавя развитието на металната индустрия (Nathan, Hadzhinikolov, 1969, pp. 581, 583, 588). В края на 1939 г. Министерство на търговията, промишлеността и труда (МТПТ), на основание чл. 78 от Закона за мините осигурява за минните предприятия безмитен внос на машини, съоръжения за разработване и поддържане на уреди¹. През юни 1940 г. на БДЖ се разрешава да изнесе 2 700 т старо желязо срещу внос на 825 т ново желязо². За добива на желязо са необходими кокс и капитали, с каквито България не разполага. Добитата медна руда, около 2 000 т годишно, се изпраща в чужбина понеже у нас няма инсталация за преработката³. През 1941 г. адвокат, притежател на мини от Панагюрище, предприема добив на манган, но не постига успех поради липса на оборотни средства, макар че мангановата руда има добър пласмент и висока цена⁴. Ограничените количества местни суровини, налагат да се прави внос, който често е нередовен и оскъпяващ продукцията.

Химическата промишленост се съсредоточава най-вече в производството на сапун, лакове и бои, главно за обувки. През 1936 г. в Пловдив е основана Първа българска фабрика за сода каустик и солна киселина⁵, но тя не може да удовлетвори нуждите на металната индустрия. Опитите за сключване на договори с Германия и Италия за строеж на български фабрики за сярна киселина и пр. химикали не са успешни, поради техните искания да притежават контролния пакет акции, както да получат концесионни права над мини в България (Cohen, 2002, p. 121).

През 1939 г. в Пловдив, освен фабрика „Турмус“, от внос на киселини се нуждаят Безименно АД „Александър Амбаров“ за производството на гвоздеи, СД „Първа българска фабрика „Братя Владимир и Никола Цанови за производството на бурми и болтове⁶, АД „Балкан“ – обработка на метал и производство на метални изделия, „Ламбрев & Тодоров“ – производство на железни тръби за мебели и някои малки занаятчийски работилници.

Фабрика „Турмус“

Световната стопанска криза от началото на 30-те години на ХХ в. се понася изключително тежко и от българската индустрия. Тогава се създава фабрика „Турмус“. Пловдивският гражданин Алберт Давид Израел, роден на 10 август 1889 г., разширява дейността на търговската фирма за продажба на вносни трапезни прибори, основана през 1902 г. от неговия баща Давид Нисим Израел. На

¹ Вносно-износен вестник, ХХ, 272, 27 декември 1939, с. 2.

² Вносно-износен вестник, ХХI, 277, 1 юни 1940, с. 2, 3.

³ Вносно-износен вестник, ХХII, 284–285, май 1941, с. 1.

⁴ Държавен архив – Пловдив, Ф. 147 К, оп. 1, а. е. 409, л. 7, 12.

⁵ ДА – Пловдив, Ф. 147 К, оп. 1, а. е. 200, л. 67.

⁶ ДА – Пловдив, Ф. 147 К, оп. 1, а. е. 99, л. 1, 29.

30 септември 1930 г. е регистрирана „Фабрика за метални изделия „Турмус“ от Алберт Израел, Жанме Ешуа Фреско от Цариград и Ернст Август Полман от град Зюндвиг, Германия⁷. През 1933 и 1934 г. Фреско и Полман, напускат съдружието, но остават постоянни дебитори на предприятието. Производството на всякакви видове лъжици, вилици, ножове и други артикули се осъществява с български и чужди инвестиции. Фабриката няма съществено значение във формирането на търговския баланс на страната, но представлява интерес, защото задоволява една потребност на вътрешния пазар и отрасъла, към който принадлежи придобива нова визия. Единствената конкуренция на неговата продукция, предназначена както за обикновения, така и за взискателния български потребител, са малкото на брой търговски фирми, вносителки на трапезни прибори.

През март 1933 г. промишлената изложба на Пловдивската камара показва част от изделията на фабрика „Турмус“. Тя се развива много бързо и през 1936 г. предлага на вътрешния и външния пазар широки и тесни лопатки за торти, щипки за захар, поставки за чаши, вилици и лъжици „Диамант“, „Перла“, „Наздраве“, специални никелови лъжици за зарзават, супа, сироп, компот, сладолед. Вилчички със специални дръжки и със специално предназначение – за риба, за кашкавал, за сардели, за фрукти. Те се изработват освен от никел, хром и алпака, също и от сребро. Качество и прецизност се влага и в производството на 1755 обикновени бакалски лъжици. Съобразявайки се с пазарните нужди, през същата година са произведени 32 броя преси за картофи, 2257 рефлектори за огледала, 48 броя каси и скари за маса⁸. В края на 1937 г. капиталът на предприятието „Давид Н. Израел & сие“ възлиза на над 8 000 000 лв. и притежава недвижим имот за 1 250 461 лв. В търговските среди предприятието се ползва с много добра репутация⁹. Финансовата ревизия на предприятието намира всички фактури от гербовия налог от януари 1935 г. до декември 1937 г. правилно обгербовани с изключение на три, за което предприятието понася глоба от 186 лв.¹⁰.

Търговската блокада, фабриката и военновременното законодателство

В края на 1938 г. външнотърговските контакти и междудържавният стокообмен са нарушени от нарастващото политическо, икономическо и търговско противопоставяне в света, изразено най-силно между Германия и Англия, която владее търговията по море. През 1939 г. тя напълно преустановява своя внос и износ с Германия, Чехословакия, прибалтийските държави. Откриват се възможности за внос от други страни, в т.ч. от България. На 8 септември 1939 г. английската легация изпраща до МТПТ вербална нота № 92, с репис до Търговско индус-

⁷ ДА – Пловдив, Ф. 50К, оп. 3, а.е. 1270, л. 1–5.

⁸ ДА – Пловдив, Ф. 855К, оп. 1, а.е. 1, л. 4, 53–57.

⁹ ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 1, а.е. 420, л. 121.

¹⁰ ДА – Пловдив, Ф. 855К, оп. 1, а.е. 5, л. 27.

триалните камари (ТИК) за английски контрол върху корабите на неутралните държави. Вносът на оръжия, машини, инструменти, химикали, метали се счита за „абсолютна контрабанда“, а вносът на храни за „условна“¹¹. На 28 декември 1939 г. „Дирекция на търговията и промишлеността“ към МТПТ изпраща до ТИК разпоредби с мерките, предприети от Английското правителство срещу вноса и износа на Германия. Министерството моли да се доведат до знанието на заинтересованите, без обаче да им се дава гласност в печата, тъй като мерките са противни на международното право и не могат да бъдат възприети от българското правителство¹². Английското консулство в София е във връзка с Министерството на Стопанската война в Лондон. То има правомощия да задържа и конфискува стоки, предназначени за България. На 18 април 1940 г. парафин в размер на 419 тона минава през британски контрол като българските вносители декларират, че няма да бъде реекспортиран за Германия и няма да се употребява за съдове, служещи за износ на пулпове и др. за Германия и окупираните от нея територии¹³.

Търговската политика на Германия привлича износа на редица държави към себе си, което засяга особено много английския пазар. Държавата субсидира индустрията при загуби от износа на стоки на ниски цени. За внасяните сурови материали, необходими за индустрията, плаща високи цени, които имат характер на дъмпингови за Англия. Германия става главен купувач и започва да диктува пазарните условия¹⁴. На 28 септември 1939 г. е изпратена нота на Германската легация до МТПТ относно стоките, подлежащи на конфискация като военна пропаганда съгласно германския закон от 12 септември 1939 г.¹⁵.

Балканите се превръщат все повече в обект на германските интереси и търговия и все по-малко се обвързват със западните търговски интереси. (Nerezov, 1939, pp. 120–121; Cheri, 2023, p. 35). Основа на взаимната размяна са индустриални стоки срещу земеделски произведения и суровини, както и износ на руда за германската тежка индустрия. Германският износ на машини за българските индустриални предприятия през 1936 г. възлиза на 5 945 000 лв., през 1939 г. на 6 453 000 лв. За същите години за Румъния той е съответно 14 816 000 лв. и 23 598 000 лв.¹⁶

Предприятията от металната индустрия в страната изпитват остра нужда от суровини, в т.ч. от стомана¹⁷. През януари 1940 г. България сключва търговска спогодба с Испания на стойност 5 000 000 швейцарски франка. Срещу износ на селскостопански продукти тя внася олово, живак, чугун, желязо, обработен алу-

¹¹ ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 1, а.е. 102, л. 1–5.

¹² ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 1, а.е. 102, л. 57.

¹³ ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 1, а.е. 408, л. 118–119.

¹⁴ Вносно-износен вестник, ХХІ, 276, 2 април 1940, с. 1; 281–282, февруари 1941, с. 4.

¹⁵ ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 1, а.е. 102, л. 17.

¹⁶ Вносно-износен вестник, ХХІ, 277, 1 юни 1940, с. 1.

¹⁷ ДА – Пловдив, Ф. 855К, оп. 1, а.е. 1, л. 24, 31, 76.

миний, сода каустик, сярна киселина. Търговската спогодба със СССР от 5 януари 1940 г. на стойност 460 000 000 лв. предвижда внос оттам на петрол, чугун, желязо, стомана, син камък, химикали и др. (Bobchev 1940, pp. 629, 631, 634). Сярна киселина се внася също от Гърция¹⁸.

Основни кредитори на фабрика „Турмус“ на сурови материали до края на 1941 г. са германската фирма „Айзенстапе металверке“, Густав Вирт и „Хесе & Шулц“, на химикали – Емил Отто и д-р Оскар Хан, сечива от Паул Юнг, спомагателен материал от Фридрих Мюлер. Сред българските кредитори са Бюро България – химикали, суров и спомагателен материал; Д. С. Цонев и фабрика „Багра“ – химикали; дружество „Балкан“; кооперация „Задруга“; „Амбарев & Цанков“¹⁹. От 1942 г. фабриката губи кредиторите си и се основава на самокредитиране. Постоянен дебитор с кредитно салдо е електроцентраля „Въча“, с дялов капитал в предприятието 92 000 лв.²⁰, също мина Перник, Първа българска стъklarска фабрика, братя Николови, търговци на дребно на стъklarски изделия, Кооперация „Напред“, Офицерско кооперативно сдружение, кооперация „Опит“, „Хермес“ ООД и пр. През 1938 г. дебиторите са 57 фирми и физически лица, а през 1939 г. са 35, като числото им продължава да намалява²¹. Експорта и реекспорта на суровини от Германия по информация на български фирми не се изпълнява редовно и навреме. В тази връзка Германо-българската търговска камара провежда анкета сред индустриалците, като не всички заявяват проблеми с доставките²². Най-големи се оказват рисковете от преустановяване на работата за предприятията от металния бранш, поради недостиг на суровини²³. Със закон търговците и предприемачите се задължават да държат винаги на склад, като неприкосновен запас, известно количество от суровите материали от чуждестранен произход (Bobchev, 1940, pp. 623–625). Самите индустриалци следват и преди това този принцип. Фабрика „Турмус“ периодично се подsigурява с около 32 вида химически продукта – бисулфит, никелова сол, карбид, амониев хлорид, амониев карбонат, стеариново масло, месингови аноди, виенска вар, паста за шлифоване, както и със сребърна сол, живачна сол, парижко червило, зелена и бяла паста и пр.²⁴. На 2 май 1939 г. моли Пловдивската камара да и бъде издадено удостоверение за пред Софийската митница за внос на 30 кг цианкалий, 10 кг цианкупфер, 4 кг цианцинк. На 17 август 1939 г. фабриката получава разрешение за внос на 10 кг цианкупферкалий²⁵. След тази дата не се откриват подобни документи. Есента на 1939 г. МТПТ

¹⁸ ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 1, а.е. 99, л. 29.

¹⁹ ДА – Пловдив, Ф. 855К, оп. 1, а.е. 2, л. 2, 168, 210, 241, 292, 479.

²⁰ ДА – Пловдив, Ф. 855К, оп. 1, а.е. 3, л. 23–27; 28–32.

²¹ ДА – Пловдив, Ф. 855К, оп. 1, а.е. 1, л. 71–72; 83–84.

²² ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 1, а.е. 191, л. 58, 81.

²³ ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 2, а.е. 17, л. 46.

²⁴ ДА – Пловдив, Ф. 855К, оп. 1, а.е. 1, л. 9, 76.

²⁵ ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 1, а.е. 99, л. 35, 94.

поставя под специален режим производства с особено назначение, залага на нови производства – целулоза, разни видове киселини и др. (Chakalov, 1939, pp. 476, 480). С оглед увеличеното търсене на киселини за производството, търговците имат право да продават само до 30% от наличното количество, а останалите 70% само с разрешение от Министерството²⁶.

През военния период българското стопанство преминава през три етапа, всеки от които притежава своя специфична характеристика. Първият обхваща годините на неутралитет, септември 1939 – февруари 1941 г.; вторият е резултат от обвързването с Трестранния пакт, март 1941 – септември 1944 г.; третият се свързва с участието в антихитлеристката коалиция, октомври 1944 – май 1945 г. (Vachkov, 2005, p. 195).

Първи етап

През последното четиримесечие на 1939 г. и първите седем месеца на 1940 г. се констатира процес на ограничаване на частния внос на сурови материали и полуфабрикати и неблагоприятно развитие на ценовите условия на външния стокообмен (Hristoforov, 1940, pp. 458, 459). Фабрика „Турмус“ постепенно стеснява своето производство.

Със закони, постановления, наредби, индустриалните предприятия се подчиняват на държавната политика. На 4 септември 1939 г. МТПТ издава наредба за преустройство в организацията на стопанския живот, при запазване дееспособността на отделните стопански единици. Съобразно предвоенната и военна обстановка се приемат Закон за гражданската мобилизация, Закон за снабдяването и регулиране на цените, Закон за осигуряване на умствените работници, Закон против непочтената конкуренция и пр. Посредници между МТПТ и българските търговци и индустриалци остават ТИК. Счита се, че през този период те следват примера на германските ТИК. В известна степен обаче, запазват своето разбиране, че държавата трябва да следи отблизо целия стопански живот, като всеотменно поощрява частния почин и държи сметка за широкия обществен интерес²⁷. Камарите предлагат системата на нормировките на някои изделия и стоки, приготвяни с чужди материали да бъде по-гъвкава и еластична. Чуждестранният произход на суровините, високите вносни мита следва да определят цените на стоките (Chakalov, 1939, p. 473). През август 1939 г. по настояване на Пловдивската камара „Турмус“ изготвя списък с цените на фабричните артикули. Една дюзина (12 броя) лъжици и вилицы от алпака се продава за 235 лв., хромирани – 245 лв., от желязо – 105 лв., калайдисани и полирани – 54 лв. и обикновени гроса (мерна единица = 144

²⁶ Пловдивски общински вестник; 250, 1 март 1940, с. 2.

²⁷ ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 2, а.е. 17, л. 113.

броя) – 255 лв. Най- висока е цената на една дузина хромирани ножове за ядене – 530 лв.²⁸ В същото време реалната месечна брутна работна заплата на строителните работници е 1761 лв., а нетната 1 659 лв. и 50 ст. (Berov, 1968, p. 331). Цената на 1 чифт дамски гумени цървули (сандали) е между 49 и 89 лв., а на чифт мъжки от 58 до 100 лв.²⁹ Комисарството по продоволствието определя цените на обувката: детски от 120 до 250 лв., дамски от 250 до 450 лв., мъжки сандали – 45 лв., половинки – 450 лв.³⁰

Нормирането на цените трябва да координира частните интереси с държавните. Извършва се от Министерския съвет по доклад на министъра на търговията или от общинските комисарства по продоволствието. Нормираната цена на каляя, ползван в металната индустрия, през декември 1939 г. е до 200 лв. за килограм³¹. Под предлог, че стоките нямат определена цена немалък брой индустриалци, занаятчии и търговци задържат и отказват да продадат стоката³², което означава незачитане на Закона за осигуряване на снабдяването и регулиране на цените. Със Заповед № 374 МТПТ нарежда индустриалците и търговците на „едро“ и на „едро и дребно“ да издават фактури, сметко-разписки или бележки с означение на количеството, вида, качеството и цената на стоката³³.

В началото на април 1940 г. държавата предприема политиката на кредитиране на митата. Това не означава, че на вносителите се дава известна парична сума в заем. Митническият кредит е събиране на сумата не в деня на обмитването, а след изтичането на определен срок, с цел да се улесни търговеца или индустриалеца³⁴.

По подобие на съседните балкански държави на 22 май 1940 г. XXV ОНС приема Закон за учредяване на Дирекция на външната търговия при МТПТ. Гърция и Румъния създават организация по вноса през октомври 1939 г. В Румъния Институтът за външна търговия разпределя вноса съответно 45% за нуждите на държавата, 30% за сурови материали и 25% за полуфабрикати за индустрията³⁵.

Постоянните бюджетни дефицити и растящите военни разходи налагат увеличение на данъчните задължения на фирмите. Ако индустриалците продават произведенията си по фабрични цени плащат данък само като индустриалци. За стоките, които индустриалците продават по цени на едро следва да плащат два данъка – един път като индустриалци, един път като търговци³⁶.

²⁸ ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 2, а.е. 17, л. 110.

²⁹ ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 1, а.е. 177, л. 12, 13, 46.

³⁰ Пловдивски общински вестник, 254, 1 май 1940, с. 7, 8.

³¹ Пловдивски общински вестник, 247–248, 25 януари 1940, с. 16.

³² ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 1, а.е. 191, л. 2–4.

³³ Държавен вестник, LXIII, 29, 8 февруари 1941.

³⁴ Вносно-износен вестник, XXI, 276, 2 април 1940, с. 4.

³⁵ Вносно-износен вестник, XIX, 270, 20 ноември 1939, с. 2, 4.

³⁶ Вносно-износен вестник, XXIII, 300–301, октомври 1942, с. 2.

Фабрика „Турмус“ плаща 5% данък за обществени бедствия, 5% допълнителен пътен данък. Увеличението и намалението на патента и данък занятие, според измененията и допълненията към законопроекта за данъка върху приходите от декември 1940 г., е в зависимост от семейното положение на данъкоплатеца³⁷. В случая семейството на индустриалеца е с две деца. За времето от 1 октомври 1942 до 28 февруари 1943 г. Пловдивското областно данъчно управление не констатира нарушения в изплащане на задълженията от фабрика „Турмус“³⁸.

Втори етап

От средата на 1941 г. се увеличава търсенето на всякакви стоки – местни и чужди от страна на държавата и от частните предприятия. Едни страни са затруднени от недостатъчен пласмент на производството и държат големи количества от сурови материали, други страдат от липсата им (Vladigerov, 1940, р. 318). Промените във вносно-износната търговия между България и Германия са по отношение на цената на износните стоки. През 1942 г. износът за Германия се повишава от 30 до 60% в сравнение с 1939 г., а вносът на германски стоки в страната се увеличава близо с 80%. Поскъпва и международния пренос по сухо и по вода³⁹. По тези и други причини фабрика „Турмус“, губи своите германски дебитори и кредитори. Започва да преработва в малки количества стара стомана.

През 1942 г. кредитори са само три германски фирми с 332 435 лв. и Давид Н. Израел с почти равностойните 304 798 лв.⁴⁰ През 1943–1944 г. той остава единствения кредитор. Показател за състоянието на фабриката е общият оборот. За 1937 г. той е 2 629 250 лв.; 1938 г. – 2 957 802 лв.; 1939 г. – 2 474 985 лв.; 1940 г. – 1 796 659 лв.; 1941 г. – 1 414 584 лв.; 1942 г. – 1 464 265 лв. Най-тежката година е 1943, когато фабриката работи от януари до юни и оборотът и достига едва 138 363 лв. През 1944 г. се произвеждат само 20 вида прибори (за сравнение през 1940 г. те са между 130–140 вида). Оборотът е сведен до 52 716 лв.⁴¹

По силата на чл. 33, ал. II от Закона за защита на нацията Министерството на вътрешните работи с Удостоверение от 25 юни 1942 г. разрешава на Алберт Израел, като военноинвалид да продължи дейността си като индустриалец и търговец, но според текста: „търговец на стъклария, фаянсови, порцеланови и емайлирани стоки“⁴². Не са упоменати металните изделия, основен предмет на дейност. Управителят Нисим Ишуа Сарафов е отстранен от длъжност. Държа-

³⁷ Стенографски дневник на XXV ОНС, II р.с., 10 декември 1940, с. 508–509.

³⁸ ДА – Пловдив, Ф. 855К, оп. 1, а.е. 5, л. 73.

³⁹ ДА – Пловдив, Ф. 147К, оп. 1, а.е. 735, л. 16.

⁴⁰ ДА – Пловдив, Ф. 855К, оп. 1, а.е. 3, л. 22.

⁴¹ ДА – Пловдив, Ф. 855К, оп. 1, а.е. 3, л. 31.

⁴² ДА – Пловдив, Ф. 50К, оп. 3, а.е. 1270, л. 31, 34, 35.

вата успява, въпреки всичко да конфискува по ЗЗН фабриката, заедно със 760 негови акции (Cohen, 2008, p. 194).

Утвърдените през март 1942 г. „Основни начала на стопанската и социална политика“, макар да нямат характер на цялостна програма, налагат пълен контрол на държавата върху индустриалната сфера. Частната стопанска инициатива е компрометирана морално и се подготвя пътя за икономическата и социална трансформация след 1945 г. (Vachkov, 2005, p. 200).

Трети етап

Той започва от септември 1944 г. За него е характерно, че по-голямата част от дребните и средни предприятия възстановяват своята работа номинално. Извършва се сливане на предприятия. Новата отечественофронтовска власт в изпълнение на политиката за отстраняване на буржоазията от икономическия живот на страната на 1 юли 1947 г. дава фабриката под наем за 1 година на новообразуваното с 5 000 000 лв. командитно дружество Атанас Г. Султанов и сие. Дружеството съществува само 6 месеца. При наемателите производството и продажбите са незначителни. Поради сравнително ниското качество и ниската цена на лъжиците и вилиците то пласира тяхното производство в селата, където измества употребата на дървените лъжици⁴³.

Фабриката за метални изделия, създадена в началото на 30-те години на ХХ в. с участието на германски капитали, задоволява потребността на вътрешния пазар от артикули, които допреди това са осигурявани с внос. В резултат на политическите и военни събития от 1939–1945 г. предприятието изпитва силни затруднения, но същевременно изгражда гъвкавост и приспособимост към условията, непозволяващи нормална дейност. Изчезва разнообразието от промишлени артикули. Ограниченията във вносно-износната търговия, недостигът на суровини, военновременното законодателство, нарастващото данъчно облагане, държавното регулиране, възпрепятстващо частната стопанска инициатива са фактори, които отслабват неговия производствен капацитет. То губи постепенно широкия кръг от дебитори и кредитори, но благодарение на самокредитирането и самофинансирането, фабрика „Турмус“ се запазва от фалит. През последните военни години тя е един от многото примери за борбеност и устояване на българско предприятие в среда на политическа и стопанска нестабилност.

REFERENCES:

Berov, L., 1968. *The Situation of the Working Class in Bulgaria under Capitalism*. Sofia: Profizdat [Беров, Л., 1968. *Положението на работническата класа в*

⁴³ ДА – Пловдив, Ф. 455, оп. 1, а.е. 11, с. 269–270.

България при капитализма. София: Профиздат].

- Bobchev, K., 1940. The Economy and Economic Policy of Bulgaria under the Sign of War. *Journal of the Bulgarian Economic Society*. Vol. 39, no. 10, pp. 621–658. [Бобчев, К., 1940. Стопанството и стопанската политика на България под знака на войната. *Списание на Българското икономическо дружество*. Т. 39, №10, с. 621–658].
- Chakalov, A., 1939. New directions of our economic policy. *Journal of the Bulgarian Economic Society*. Vol. 38, no 8, pp. 469–480. [Чакалов, Ас., 1939. Нови насоки на нашата стопанска политика. *Списание на Българското икономическо дружество*. Т. 38, № 8, с. 469–480].
- Cheri, F., 2023. *Bulgarian Jews and the Final Solution 1940–1944*. Sofia: Siela [Чери, Ф., 2023. *Българските евреи и окончателното решение 1940–1944*. София: Сиела].
- Cohen, D., 2002. *The Wartime Economy of Bulgaria 1939–1944*. Sofia: St. Kliment Ohridski University. [Коев, Д., 2002. *Военновременната икономика на България 1939–1944*. София: УИ „Св. Климент Охридски“].
- Cohen, D., 2008. *The Jews in Bulgaria 1878–1949*. Sofia. [Коев, Д., 2008. *Евреите в България*. София].
- Hristoforov, A., 1940. The development of the Bulgarian economy during the first war year. *Journal of the Bulgarian Economic Society*. Vol. 39, no. 7, pp. 458–470. [Христофоров, А., 1940. Развитие на българското стопанство през първата военна година. *Списание на Българското икономическо дружество*. Т. 39, № 7, с. 458–470].
- Nathan, J., V. Hadzhinikolov, D. Angelov, L. Berov, V. Velkov, P. Goranov, B. Tsvetkova, St. Tsonev, 1969. *The Economy of Bulgaria Until the Socialist Revolution*. Vol. 1, Sofia: Science and Art [Натан, Ж., В. Хаджиниколов, Д. Ангелов, Л. Беров, В. Велков, П. Горанов, Б. Цветкова, Ст. Цонев, 1969. *Икономиката на България до социалистическата революция*. Т. 1, София: Наука и изкуство].
- Nerezov, V., 1939. German-Bulgarian economic relations. *Journal of the Bulgarian Economic Society*. Vol. 38, no 2, pp. 120–121. [Нерезов, Вл., 1939. Германо-българските стопански отношения. *Списание на Българското икономическо дружество*. Т. 28, № 2, с. 120–121].
- Simeonov, S., A. Marinov, 1971. *The industry of Plovdiv and the district from 1878 to 1944*. Plovdiv. [Симеонов, С., А. Маринов, 1971. *Промислеността на Пловдив и окръга от 1878 до 1944*. Пловдив].
- Vachkov, D., 2005. The Bulgarian Economy and the Wars of the 20th Century. *Razum*. no. 3–4, pp. 179–201. [Вачков, Д., 2005. Българската икономика и войните на XX век. *Разум*. № 3–4, с. 179–201].

Vladigerov, S., 1940. The World Economy and War. *Archives of Economic and Social Policy*. Vol. 15, no. 4, pp. 318–325. [Владигеров, С., 1940. Световното стопанство и войната. *Архив за стопанска и социална политика*. Т. 15, № 4, с. 318–325].

Correspondence address:

Yordanka Krivoshieva – Historian
Regional Historical Museum – Plovdiv
14, Angel Bukoreshtliev Str.
4000 Plovdiv, Bulgaria
e-mail: iori60@abv.bg
<https://orcid.org/0000-0002-1153-9605>